

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Колесніков Владислав Володимирович

УДК 343.98

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЖЕЖАМИ

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

- Науковий керівник:** доктор юридичних наук, професор
Волобуєв Анатолій Федотович,
Національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики.
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор
Лукашевич Віталій Григорович,
Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного і муніципального управління”,
перший проректор;
- кандидат юридичних наук, доцент,
Михайлов Михайло Анатолійович
Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету заступник декана факультету міжнародної економіки і права
- Провідна установа:** Одеська національна юридична академія,
кафедра криміналістики,
Міністерство освіти і науки України (м. Одеса).

Захист відбудеться „16” квітня 2005 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий „14” березня 2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Каткова Т.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за досить значну кількість злочинів, пов'язаних з виникненням пожеж. Ці злочини відносяться до категорії тяжких. Вони завдають величезних втрат і збитків державі і суспільству, згубно впливають на екологічну обстановку в цілому. Так, за даними Міністерства з надзвичайних ситуацій, протягом 2004 року в Україні виникло 47670 пожеж, внаслідок яких загинуло 3783 людини, в тому числі 92 дитини, травмовано 1831 особу. Вогнем було знищено і пошкоджено 17371 будівлю та споруду, 2331 одиницю техніки, 460 голів худоби, 14009 тонн грубих кормів. Матеріальні втрати від пожеж склали 428 млн. 723 тис. грн., з них прямі матеріальні збитки 90 млн. 92 тис. грн.

Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, є одним з найскладніших, що обумовлено низкою чинників. Останнім часом злочинцями використовуються нові способи підпалів, сучасні технічні засоби, здатні запалювати горюче середовище дистанційно, все частіше пожежа стає наслідком вибуху. Досить часто вогонь використовується для знищення слідів злочинів, маскування їх під нещасний випадок. Кримінальні справи цієї категорії належать до розряду складних, які для свого розслідування потребують від слідчих не лише глибокої криміналістичної підготовки, але й певних знань із галузі пожежно-технічної справи, теорії горіння.

Проблеми методики розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, піддавалися дослідженню в роботах А. Г. Аюпова і І. І. Старокожева; М. В. Безуглова; М. С. Брайніна; М. Граца; О. С. Григорьяна; А. П. Єгорова; Г. Г. Зуйкова; Ю. В. Іванова; М. І. Ісраїлова; Г. М. Казакова; О. Я. Качанова; В. О. Коновалової; Б. В. Мегорського; С. П. Митричева; Р. А. Міусської; А. В. Мішина; І. Ф. Пантелєєва; І. О. Попова; Ю. К. Пракшина і С. І. Зернова; В. А. Притузової; А. А. Умаєва; Л. А. Ушакова і В. Г. Палюха; А. І. Федотова, А. П. Ливчикова і Л. Н. Ульянова; В. Ф. Ханіна; М. Л. Цимбала; З. Е. Шиманової і інших учених, які зробили істотний внесок у розробку даної проблематики та сприяли успішному розкриттю всебічному, повному й об'єктивному розслідуванню даної категорії злочинів. Але найбільш ґрунтовні дослідження проводилися у 60 – 70-х роках минулого століття. Тому у даний час деякі положення, викладені в роботах названих авторів, з огляду на зміни в нормативно-правовому регулюванні забезпечення пожежної безпеки в Україні і розвиток криміналістичної теорії, набувають дискусійного або незавершеного характеру. А деякі з викладених положень і рекомендацій виглядають застарілими.

В Україні останнім часом не проводились узагальнення практики розслідування злочинів, пов'язаних з виникненням пожеж, та дослідження проблемних питань (за винятком дисертаційного дослідження М. Л. Цимбала “Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж”, 1999 р.). В умовах кардинального оновлення нормативно-правової бази забезпечення пожежної безпеки (прийнято Закон

України „Про пожежну безпеку” (1993 р.), „Правила пожежної безпеки України” (2004 р.), змін у механізмах вчинення злочинів, багато теоретичних і практичних питань методики їх розслідування залишаються не повністю висвітленими. До них можна віднести, зокрема, питання щодо причини пожежі, класифікацію способів вчинення злочинів даної категорії, особливості порушення кримінальної справи і початкового етапу розслідування, тактичні особливості проведення слідчих дій і деякі інші проблеми окремої методики розслідування.

Потреби слідчої і судової практики вимагають оновлення методики розслідування злочинів, пов’язаних з виникненням пожеж, відбиття у її положеннях і рекомендаціях законодавчих змін і особливостей механізму вчинення цих злочинів. Названі обставини й обумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації визначена відповідно до: Тематики пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на період 2002 – 2005 роки, затвердженої Наказом МВС України від 30 червня 2002 року № 635 (п. 10 розділу 5); Головних напрямків наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001 – 2005 роки (п. 6.6), затвердженими Вченою радою Національного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 23 березня 2001 року).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вдосконалення основних положень методики розслідування злочинів, пов’язаних з пожежами, на основі аналізу судово-слідчої практики та оновленої нормативно-правової бази забезпечення пожежної безпеки, а також спеціальної літератури. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні основні задачі.

1. Визначити особливості механізму злочинів, пов’язаних з пожежами, визначити структуру криміналістичної характеристики злочинів цієї категорії, виявити взаємозалежності між її елементами.
2. Проаналізувати нормативно-правові акти, що регулюють питання забезпечення пожежної безпеки, і притягнення до юридичної відповідальності за їх порушення, визначити їх вплив на зміст методики розслідування злочинів, пов’язаних з пожежами.
3. Визначити особливості порушення кримінальних справ у зв’язку з виявленням пожеж і сформулювати рекомендації щодо аналізу та оцінки первинного матеріалу у справах зазначеної категорії.
4. Проаналізувати проблемні питання діяльності підрозділів Державного пожежного нагляду як органів дізнання у справах про злочини, пов’язані з пожежами, і сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності взаємодії з ними слідчих.
5. Уточнити й систематизувати обставини, які підлягають доказуванню у справах, пов’язаних з пожежами.
6. Сформулювати рекомендації, які відображають особливості тактики підготовки і проведення окремих слідчих дій.

7. Визначити особливості підготовки та призначення судових експертиз при розслідуванні злочинів даної категорії, сформулювати відповідні рекомендації.

Об'єктом дисертаційного дослідження є механізм вчинення злочинів, пов'язаних з пожежами, законодавство, яке регулює суспільні відносини в галузі пожежної безпеки, а також діяльність правоохоронних органів з виявлення, розкриття та розслідування злочинів даної категорії.

Предметом дослідження є елементи механізму вчинення злочинів, що викликають виникнення пожеж, у їх взаємозв'язку, а також організаційно-тактичні особливості діяльності органів досудового слідства та дізнання з розкриття й розслідування зазначеної категорії злочинів.

Методи дослідження. Автор керувався загальним діалектичним методом наукового пізнання, застосування якого дозволило дослідити взаємозв'язок окремих елементів предмета дослідження в єдності їх соціального змісту і юридичної форми. Спеціальні наукові методи дослідження, такі, як методи логіки – аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та інші, були використані під час дослідження нормативних актів, матеріалів кримінальних справ, точок зору різних авторів щодо окремих проблем предмета дослідження; системно-структурний метод – під час дослідження елементів механізму вчинення злочинів, пов'язаних з пожежами; порівняльно-правовий метод – при дослідженні кримінального, кримінально-процесуального законодавства та нормативно-правових актів, які регулюють відносини в галузі пожежної безпеки; історичний метод – при дослідженні розвитку окремих концепцій з проблем методики розслідування злочинів; соціологічні методи – під час збору додаткової інформації про механізм вчинення злочинів, пов'язаних з пожежами та особливості їх розслідування.

Правовою основою дисертаційного дослідження є: Конституція України; Кримінальний кодекс України; Кримінально-процесуальний кодекс України; Закони України “Про міліцію”, “Про пожежну безпеку”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про судову експертизу”; Правила пожежної безпеки в Україні, відомчі нормативні акти МВС та МНС України, постанови Пленуму Верховного Суду України та інші нормативно-правові акти, що регулюють організацію і діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Емпіричною базою дисертації стали результати проведених за спеціально розробленими автором анкетами вивчення й узагальнення близько 370 кримінальних справ та 130 матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи за фактами пожеж, які відбулися в Харківській, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській областях та АР Крим. Окрім того, проведено анкетування 150 слідчих та працівників органів дізнання, а також використано особистий багаторічний досвід роботи дисертанта на різних посадах в органах внутрішніх справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вдосконаленні основних положень методики розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, на основі аналізу сучасної судово-слідчої практики та оновленої нормативно-правової бази забезпечення пожежної безпеки і притягнення до юридичної ві-

дповідальності за відповідні правопорушення. У результаті проведеного дослідження отримані такі результати, що мають певний ступінь новизни:

- удосконалено визначення понять “пожежа”, “пожежна безпека”, “підпал”, “порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки”;
- уперше розроблено криміналістичну класифікацію злочинів, пов’язаних з пожежами, де в якості підстави класифікації обрано характер дій винної особи та мотиви вчинення злочину;
- удосконалено криміналістичну характеристику злочинів, пов’язаних з пожежами, зокрема, розглянуто відповідно до класифікаційних груп такі її елементи, як спосіб вчинення злочину, типові сліди, відомості щодо особи злочинця, мета й мотиви злочину;
- удосконалено положення щодо особливостей аналізу й оцінки первинних матеріалів за фактом пожежі, які містять ознаки злочину;
- отримали подальший розвиток положення щодо діяльності підрозділів Державного пожежного нагляду як органів дізнання у справах про пожежі, а саме: запропоновано зміни до норм кримінально-процесуального закону, та Закону України „Про оперативно-розшукову діяльність”, які визначають компетенцію цих органів;
- дістали подальший розвиток особливості тактичних завдань розслідування, зокрема, доповнено і систематизовано перелік обставин, що підлягають доказуванню при розслідуванні злочинів означеної категорії;
- одержали подальший розвиток положення щодо особливостей проведення окремих слідчих дій, таких, як огляд місця події, допит, підготовка та призначення судових експертиз.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони містять положення і висновки, які можуть бути використані безпосередньо органами досудового слідства та дізнання при розслідуванні злочинів, пов’язаних з пожежами.

Результати дисертації впроваджені у практичну діяльність слідчих підрозділів органів внутрішніх справ та органів дізнання Департаменту пожежної безпеки МНС України, а також у навчальний процес Національного університету внутрішніх справ та Академії цивільного захисту України.

За результатами дослідження розроблені і направлені до Верховної Ради України пропозиції щодо удосконалення кримінально-процесуального законодавства України, про що є відповідний акт впровадження.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження що включені до дисертації, оприлюднені під час науково-практичних конференцій, що проводились у Національному університеті внутрішніх справ (1996, 2001 роки.), Луганській академії внутрішніх справ (1999, 2004 роки).

Пропозиції і рекомендації, сформульовані на підставі узагальнення й аналізу слідчої практики органів внутрішніх справ, використані дисертантом під час проведення практичних семінарів зі співробітниками Державного пожежного нагляду і слідчими, що спеціалізуються у розслідуванні криміналь-

них справ, пов'язаних з пожежами. Матеріали дослідження використано при підготовці методичних вказівок і рекомендацій до практичних занять з окремих тем курсу “Криміналістика”.

Публікації. За темою дисертації опубліковано шість наукових статей, чотири з яких – у фахових наукових виданнях, де висвітлено основні положення дисертаційного дослідження та одна публікація тез доповіді.

Структура дисертації. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел із 190 найменувань та восьми додатків. Загальний обсяг дисертації становить 185 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, структура, методологічна основа, розкривається теоретичне і практичне значення роботи її новизна. Вказуються відомості щодо впровадження та апробації результатів дослідження.

Розділ 1 „Злочини, пов'язані з пожежами: класифікація та криміналістична характеристика” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. „Класифікація злочинів, пов'язаних з пожежами” піддається аналізу кримінально-правове законодавство, що передбачає відповідальність за злочини, де засобом заподіяння злочинної шкоди є вогонь. Зовнішній прояв таких злочинів полягає у знищенні чи пошкодженні за допомогою вогню матеріальних цінностей, заподіянні шкоди життю і здоров'ю людей, інших тяжких наслідках.

Відповідно до кримінального закону пожежа є злочином у тих випадках, коли її виникнення і розвиток знаходяться в причинному зв'язку з необережним або умисним кримінально караним діянням особи, у результаті чого настали суспільно небезпечні наслідки. Автор приходить до висновку, що кримінально-правове законодавство України передбачає відповідальність за умисні або необережні дії, внаслідок яких виникла пожежа. До таких злочинів належать підпал майна будь-якого власника з будь-яких мотивів та порушення вимог будь-яких нормативних документів (правил пожежної безпеки, правил безпеки руху, правил поведіння з вибухонебезпечними речовинами та іншими джерелами підвищеної небезпеки), які призвели до виникнення пожежі.

У випадку умисних дій (підпалу), пожежа виступає як засіб досягнення злочинного результату. При необережності, тобто порушенні правил пожежної безпеки, необережному поводженні з вогнем та іншими речовинами і предметами, що являють підвищену пожежну небезпеку, пожежа є результатом злочинних дій, що виявилися в самовпевненості або недбалості та спричинили настання суспільно небезпечних наслідків.

На думку дисертанта, має сенс класифікація злочинів, пов'язаних з пожежами, побудована з урахуванням характеру вини особи, оскільки ця класифікація визначає специфіку дій (поведінки), які в свою чергу залишають характерні для них сліди. Саме це має криміналістичне значення, оскільки вияв-

лення певного набору слідів дає підстави для визначення (кваліфікації), що саме було причиною пожежі – підпал чи порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. За цією підставою злочини вказаної категорії поділяються на дві групи.

До першої групи віднесено злочини, при вчиненні яких вогонь використовується злочинцем навмисно як засіб досягнення злочинної мети. Це такі злочини, які вчиняються шляхом підпалу. Аналіз диспозицій складів таких злочинів дає підстави для висновку, що вони мають різну злочинну мету, яка може бути використана в якості додаткової підстави класифікації цих злочинів на три підгрупи.

1.1. Злочини, спрямовані на дезорганізацію роботи державних установ і громадських інституцій: диверсія (ст. 113 КК); терористичний акт (ст. 258 КК); масові заворушення (ст. 294 КК); умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ч.2 ст. 347 КК); умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч.2 ст. 352 КК); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя або присяжного (ч.2 ст.378 КК); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ч.2 ст.399 КК); умисне знищення або пошкодження військового майна (ч.2 ст.411 КК).

1.2. Злочини, спрямовані на знищення або пошкодження майна будь-якого власника; умисне знищення або пошкодження майна (ч.2 ст. 194 КК); умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ч.2 ст. 252 КК).

1.3. Злочини, спрямовані на створення сприятливих умов для приховування (або вчинення) інших злочинів: умисних убивств (ст. 115 КК); заволодіння чужим майном шляхом привласнення, розтрата або зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) та інших.

Слід зазначити, що вчиненню умисного злочину з використанням вогню, як правило, передують ретельна підготовка, в ході якої злочинець створює сприятливі умови для проникнення на місце злочину, виникнення і поширення пожежі, підбирає відповідні засоби для вчинення та приховування злочину. Звичайно такі дії зловмисника суттєво впливають на механізм злочину та обумовлюють утворення відповідних слідів, характерних саме для цієї групи злочинів.

До другої групи віднесено необережні злочини, в основі яких – порушення правил безпечного поводження з джерелами підвищеної небезпеки, внаслідок чого виникає пожежа. Ці злочини доцільно розділити на дві підгрупи.

2.1. Злочини, пов'язані з порушенням правил безпечного поводження з відкритим вогнем або з пристроями, які можуть викликати загоряння: знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК); злочини, обов'язковим наслідком яких є пожежа, тобто порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК).

2.2. Злочини, пов'язані з порушенням правил безпечного поводження з іншими джерелами підвищеної небезпеки, які можуть викликати пожежу: порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК); порушення правил

безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ч.2 ст. 273 КК); порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК); пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ч.3 ст.292 КК).

На відміну від першої групи злочинів, пов'язаних з пожежами, злочини другої групи вчинюються з необережності, і в їх механізмі відсутні підготовчі дії. Але елементи, так би мовити, утворення умов для таких злочинів можна виявити шляхом дослідження місцевих порядків та норм поведінки, що встановилися на конкретному об'єкті (підприємстві, закладі, установі). Це умови, що складаються на об'єкті в процесі його функціонування та можуть бути пов'язані з особливостями експлуатації технічних приладів, тривалим порушенням правил пожежної безпеки та інших нормативно-технічних актів, які регламентують правила поводження з джерелами підвищеної небезпеки.

Наведена класифікація злочинів, пов'язаних з пожежами, має сенс для формулювання теоретичних положень та практичних рекомендацій методики розслідування цих злочинів. Вона може використовуватися й безпосередньо слідчими для висунування версій на початковому етапі розслідування щодо сутності події та вибору правильного напрямку діяльності у кримінальній справі.

У підрозділі 1.2. “Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з пожежами” досліджено питання структури і змісту криміналістичної характеристики цих злочинів.

Розглядаючи криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з пожежами, автор звертає увагу на такі найбільш значущі елементи: способи вчинення злочину, причини виникнення пожежі, характерні сліди, відомості про особу злочинця і мотиви його поведінки.

Способи вчинення підпалів і злочинних порушень встановлених законодавством пожежної безпеки. Підпали за способом вчинення можна класифікувати наступним чином: а) підпали з використанням легкозаймистих і горючих рідин; б) підпали з використанням речовин і матеріалів, здатних до самозаймання; в) підпали з використанням відкритого джерела вогню; г) підпали з використанням спеціальних електронно-технічних пристроїв (як виробничо-побутового призначення, так і виготовлених спеціально для вчинення злочину). Найбільш характерними способами приховання підпалів є створення таких умов і обстановки, які створюють враження виникнення пожежі в результаті порушення правил пожежної безпеки або забезпечують винній особі алібі.

Злочинні порушення правил пожежної безпеки за способом вчинення можна класифікувати за характером робіт, що проводились, і використаних при цьому небезпечних предметах і матеріалах виробничо-побутового призначення: а) порушення правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню; б) порушення правил пожежної безпеки при влаштуванні та експлуатації електроустаткування; в) порушення правил пожежної безпеки при влаштуванні та експлуатації опалювальних агрегатів; г) порушення правил пожежної безпеки в технологічних процесах під час виробництва, транспортування і зберігання речовин, матеріалів та виробів.

Причини пожежі. Розглядаючи причину пожежі як елемент криміналістичної характеристики, ав-

тор робить висновок про те, що безпосередньою причиною виникнення пожежі слід вважати джерело запалювання. У зв'язку з чим причини пожежі класифікуються наступним чином: а) розряд атмосферної електрики; б) теплові прояви електроструму; в) вплив статичної електрики; г) вплив фрикційних іскор (іскри удару, тертя); д) вплив відкритого полум'я; е) нагрівання окремих поверхонь, що контактують із горючим середовищем, вище допустимої температури; ж) самозаймання речовин і матеріалів.

Сліди злочинів, пов'язаних з пожежами, дисертант класифікує на дві групи залежно від слідоутворюючого об'єкта. Першу групу становлять сліди, що характеризують безпосередньо пожежу як природне явище (причину її виникнення, механізм, напрямок розвитку, інтенсивність і шляхи поширення вогню, його вплив на різні конструкції будинків і споруд, інші предмети навколишньої обстановки). До другої групи віднесені сліди людей, які мають відношення до виникнення пожежі та характеризують їх поведінку (різного роду матеріально-фіксовані відображення та інформація, закарбована в пам'яті людей).

Сліди другої групи досить різноманітні і включають, з одного боку, сліди рук, ніг, транспортних засобів, знарядь злому тощо, а також знаряддя і засоби, що знаходяться на місці злочину та мають безпосереднє відношення до причини виникнення пожежі у випадку порушення вимог пожежної безпеки чи підпалу. З другого боку, до цієї категорії слідів повинна бути віднесена й інформація, відображена у різного роду документах: наказах, посадових інструкціях, журналах інструктажів з пожежної безпеки тощо.

Залежно від класифікаційних груп злочинів, пов'язаних з пожежами, виділяються типові сліди (ознаки) злочинів, які вчиняються шляхом підпалу, та типові сліди злочинів, які вчиняються шляхом порушення правил безпечного поводження з джерелами підвищеної пожежної небезпеки. Типовими слідами підпалу (для злочинів першої класифікаційної групи) є: виявлення на місці події засобів підпалу; виявлення вогню відразу в декількох місцях (декілька осередків пожежі); виявлення на місці пожежі слідів підготовчих дій, спрямованих на створення умов, які сприяли виникненню пожежі; виявлення на місці пожежі слідів підготовчих дій, спрямованих на ускладнення ліквідації пожежі; одночасне виникнення пожежі в різних районах або повторні пожежі в одному районі; наявність відомостей про нелегальне проникнення на об'єкт сторонніх або матеріально відповідальних осіб; виникнення пожежі безпосередньо перед або під час ревізії; встановлення недостачі (або надлишку) на об'єкті; наявність даних про заздалегідь проведений вивіз, винос із приміщень цінних речей; факти погроз на адресу потерпілого.

Типовими слідами порушення правил пожежної безпеки (для злочинів другої класифікаційної групи) є: несправність або неправильна експлуатація електричного обладнання та електроприладів; проведення зварювальних та інших пожежонебезпечних робіт із порушенням встановлених правил пожежної безпеки; неправильна технічна експлуатація виробничого обладнання; недбале поводження з відкритим вогнем; необережне паління; самозаймання легкозаймистих речовин чи матеріалів.

Особистість злочинця і мотиви його поведінки. Дисертант робить висновок про те, що найбільш

значущими даними про особистість злочинця є відомості, що характеризують відношення злочинця до об'єкта, на якому відбулася пожежа, та до осіб, які живуть або працюють на цьому об'єкті. Мотиви, що спонукають особу вчинити злочин, можуть бути досить різноманітними. Узагальнення судово-слідчої практики показує, що мотивами вчинення підпалів є: помста – 25,7%, ревності – 20,9%, сімейні конфлікти й особиста ворожість – 13,1%, хуліганські спонукання – 17,6%, приховання слідів іншого злочину – 13,6%, користь, заздрість – 9,1%. У кримінальних справах про підпали мають криміналістичне значення й відомості про особу потерпілого для визначення можливих взаємозв'язків “об'єкт злочину – потерпілий – мотив і ціль – особа злочинця”. У зв'язку з цим, говорячи про характеристику особи потерпілого, необхідно враховувати такі особливості, як: взаємини з іншими особами в побуті та на виробництві, службове становище, сімейний стан і інші подібні відомості.

Коло осіб, що можуть вчинити злочини другої класифікаційної групи, дещо специфічне, оскільки вони так чи інакше пов'язані з використанням вогнебезпечних речовин і матеріалів або джерел підвищеної небезпеки.

На основі проведеного аналізу дисертант доходить таких проміжних висновків:

- в категорію “злочини, пов'язані з пожежами” входять різноманітні злочини, в механізмі яких існує пожежа;
- сліди, які характеризують пожежу як явище, мають єдину природу походження і властиві всім злочинам даної категорії;
- розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, в усіх випадках спрямоване на встановлення причини пожежі й особи, яка винна в її виникненні.

Це дає підстави для загального висновку про те, що стосовно злочинів, пов'язаних з пожежами, доцільною є розробка єдиної методики розслідування (основ методики). Водночас можливою і практично обумовленою є й розробка методик розслідування залежно від класифікаційних груп злочинів та особливостей об'єкта пожежі.

Розділ 2 “Особливості порушення кримінальної справи і початкового етапу розслідування” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Діяльність органів державного пожежного нагляду у справах про злочини, пов'язані з пожежами” піддаються аналізу законодавчі акти, нормативно-технічні документи, якими регулюється (регламентується) діяльність названих підрозділів.

Особливістю порушення кримінальних справ про злочини, пов'язані з пожежами, є те, що цьому, як правило, передують діяльність органів Державного пожежного нагляду України зі встановлення безпосередніх причин загоряння. Нормативно-правові акти, які регулюють їх діяльність, містять низку прогалин і суперечностей, які породжують труднощі у налагодженні тісної взаємодії слідчих з цими органами.

Відповідно до Положення про Державну пожежну охорону правом здійснювати державний по-

жежний нагляд в Україні наділені такі підрозділи: а) Державний департамент пожежної безпеки (урядовий орган державного управління у сфері держпожнагляду); б) територіальні органи управління Державного департаменту пожежної безпеки МНС в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (територіальні органи держпожнагляду); в) підрозділи, підпорядковані безпосередньо Державному департаменту пожежної безпеки, загони і частини державної пожежної охорони (місцеві органи держпожнагляду). Вищеназвані підрозділи Державної пожежної охорони слід вважати органами дізнання у справах про злочини, пов'язані з пожежами. Начальником органу дізнання є керівник відповідного підрозділу Державної пожежної охорони. Інші посадові особи органів державного пожежного нагляду, що у відповідності зі своїм службовим становищем здійснюють контроль за дотриманням вимог пожежної безпеки, є державними інспекторами з пожежного нагляду, вони ж, відповідно до п.6 ст. 101 КПК України, є дізнавачами.

Враховуючи те, що у справах про злочини даної категорії не завжди відразу вдається визначити причину пожежі та мотиви вчинення злочину, дисертантом запропоновано для визначення компетенції органів ДПН використовувати поняття „пожежа”, що узгоджується з термінологією законодавства та особливостями початкового етапу розслідування. Тому п.6 ст. 101 чинного КПК України (п. 5 ст. 41 проекту КПК України) пропонується викласти у такій редакції: “Органи державного пожежного нагляду – у справах про пожежі”.

Підрозділ 2.2 “Аналіз і оцінка первинних матеріалів про пожежу, які містять ознаки злочину” присвячено особливостям аналізу й оцінки матеріалів за фактом пожежі в стадії порушення кримінальної справи.

При порушенні кримінальної справи за фактом пожежі потрібно виходити з типових ознак злочинів певних класифікаційних груп і підгруп. Саме ці типові ознаки (сліди), виявлені у достатній кількості, виступають підставою порушення кримінальної справи за тією чи іншою статтею Кримінального кодексу України. Такими ознаками виступають: по-перше, дані, які характеризують злочинне діяння, тобто стосуються причини пожежі; по-друге, дані, що характеризують наслідки пожежі. На цьому базується і виділення типових слідчих ситуацій. У всіх випадках саме характер злочину, який у свою чергу обумовлюється причиною виникнення пожежі, визначає особливості предмета доказування і, відповідно, тактичних завдань розслідування.

У підрозділі 2.3. “Типові слідчі ситуації і тактичні завдання розслідування” проводиться аналіз типових слідчих ситуацій, що можуть складатися в процесі розслідування кримінальних справ, порушених за фактом пожежі. На думку дисертанта, слідча ситуація характеризується наявністю даних про злочинну подію, умови, в яких вона відбувалася, особу злочинця, які стали відомі слідчому на певному етапі розслідування. Стосовно до категорії злочинів, що розглядається, такі дані досить різноманітні і залежать від багатьох чинників, а саме: характеру об'єкта, на якому відбулася пожежа; часу виникнення горіння; ступеня розвитку пожежі; метеорологічних умов; наявності чи відсутності очевидців її виникнен-

ня та іншої інформації.

Залежно від характеру й обсягу вихідної інформації можна виділити наступні слідчі ситуації і відповідні їм тактичні завдання розслідування.

Ситуація 1. Причина пожежі й особа злочинця відомі. Визначення напрямку розслідування не викликає труднощів: – зусилля слідчого мають бути спрямовані на встановлення мотиву та дослідження інших обставин, які спонукали особу до вчинення злочину.

Ситуація 2. Причина пожежі очевидна, але особа злочинця невідома. Діяльність слідчого повинна бути спрямована на встановлення особи, винної у вчиненні злочину. З цією метою слід допитати потерпілого та свідків, за наявності речових доказів, які можуть вказувати на злочинця, слід призначити відповідні експертизи, провести оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення особи, винної у вчиненні злочину, вивчення способу життя потерпілого, його оточення.

Ситуація 3. Причина пожежі й особа злочинця невідомі. Це така ситуація, коли в ході огляду місця пожежі її причину встановити не вдається, чи в розпорядженні слідчого маються розрізнені дані, які вказують на те, що пожежа могла виникнути з різних причин, кожна з яких є досить ймовірною. Необхідно допитати потерпілого, очевидців виникнення й учасників гасіння пожежі, призначити пожежно-технічну, електротехнічну, експертизу речовин, матеріалів та виробів чи інші види експертиз залежно від характеристики об'єкта.

Якщо пожежа відбулася на об'єкті, де знаходились товарно-матеріальні цінності, і є підстави вважати, що пожежею намагались приховати розкрадання майна, необхідно провести виїмку документації, допитати матеріально відповідальних осіб і інших свідків, призначити ревізію, пожежно-технічну експертизу, організувати проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження викраденого майна.

Особливістю тактичних завдань розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, є те, що під час досудового розслідування потрібно встановити: а) обстановку, що передувала пожежі; б) обставини виникнення і розвитку пожежі; в) обстановку, що склалася після пожежі. Саме ця інформація, встановлена з усією повнотою при проведенні слідчих дій, надає змогу вирішити низку юридичних питань стосовно винності певної особи та обставин, які пом'якшують чи обтяжують її відповідальність. На вирішення названих завдань розслідування спрямовані такі слідчі дії, як огляд місця пожежі, допити свідків-очевидців і потерпілих, обшук і виїмка, призначення пожежно-технічної та інших експертиз.

Розділ 3 “Тактичні особливості проведення окремих слідчих дій у кримінальних справах про злочини, пов'язані з пожежами” складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 “Організаційні і тактичні особливості огляду місця події” розглянуто особливості організації і проведення огляду місця події.

Дослідження обстановки місця події у справах про пожежі належить до числа найбільш складних і трудомістких. Це обумовлено специфікою пожежі як події, розмаїтістю злочинів, що можуть супрово-

джуватися пожежами, а також різноманітним способів і технічних засобів вчинення злочину. Огляд місця пожежі спрямований перш за все на встановлення і фіксацію післяпожежної обстановки. Швидко відшукати сліди і визначити ознаки злочину допомагають знання закономірностей процесу горіння і розвитку пожежі. У зв'язку з цим особливого значення набуває використання допомоги пожежно-технічного спеціаліста, який, використовуючи знання в галузі пожежної справи і теорії горіння, допомагає визначити осередок пожежі і шляхи поширення вогню, зможе пояснити механізм утворення слідів, перевірити дотримання правил пожежної безпеки, справність засобів виявлення і гасіння пожежі.

На основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики зроблено висновок про те, що найбільш якісно огляд проводиться слідчим, який спеціалізується на розслідуванні справ цієї категорії і надалі буде проводити розслідування у даній справі. Зазначається, що обов'язковим є необхідність залучення до огляду фахівців різних галузей знань залежно від характеристики об'єкта, на якому відбулася пожежа.

Підрозділ 3.2. “Тактичні особливості проведення допитів”. Під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, однією з початкових слідчих дій є допити свідків і потерпілих. Свідків можна розділити на три групи: а) очевидці виникнення пожежі; б) учасники гасіння пожежі; в) особи, що не були присутніми під час виявлення і гасіння пожежі, але перебувають у певних стосунках з потерпілим чи мають відношення до об'єкта, де сталася пожежа.

Проведення допитів має своєю метою встановлення допожежної і пожежної обстановки. Допити очевидців пожежі (це можуть бути потерпілі і особи, які брали участь у гасінні пожежі) спрямовані насамперед на встановлення пожежної обстановки (обставини виявлення пожежі, її розвитку і гасіння). Інші особи можуть бути допитані про допожежну обстановку. Для проведення таких допитів важливе значення має чітке знання слідчим переліку цих обставин та їх значення для вирішення завдань кримінального судочинства у справах зазначеної категорії.

Тактика допиту підозрюваного визначається наявністю доказів та іншої інформації, яка дає підстави для підозри у вчиненні злочину особою допитуваного, ступенем доведеності його участі і роллю в учиненому злочині, стосунками з іншими підозрюваними.

У підрозділі 3.3 “Тактичні особливості проведення обшуку і виїмки” розглянуто тактичні особливості проведення обшуку і виїмки предметів, матеріалів і документів у справах зазначеної категорії.

Під час розслідування злочинів першої класифікаційної групи (вчиняються шляхом підпалу) типовим є проведення обшуку з метою виявлення знарядь і засобів підпалу, одягу зі слідами горючих рідин і взуття, в якому палій був на місці злочину, речовин, якими він намагався видалити на собі, одязі і взутті сліди сажі, горючих речовин і інших матеріалів. Особливості цих предметів, відповідно, обумовлюють і визначення можливих місць їх знаходження (переховування), тактику пошукових дій.

Для розслідування злочинів другої класифікаційної групи (порушення правил безпечного поводження з джерелами підвищеної небезпеки, внаслідок чого виникає пожежа) характерним є проведення

виїмок документів щодо протипожежного стану об'єкта, відповідних характеристик обладнання, проведення інструктажів і занять з персоналом тощо.

Підрозділ 3.4 “Підготовка і призначення пожежно-технічної та інших судових експертиз”

присвячено питанням застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, зокрема використанню можливостей судових експертиз.

Підготовка та призначення пожежно-технічної експертизи є однією з важливих і ефективних форм використання спеціальних знань у ході розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами. Саме вона на підставі встановлених обставин допожежної, пожежної і післяпожежної обстановки дозволяє зробити висновки щодо безпосередніх причин пожежі і визначити осіб, які несуть відповідальність за порушення правил протипожежної безпеки. Основними завданнями пожежно-технічної експертизи є: встановлення осередку пожежі, причин, умов і обставин її виникнення; з'ясування умов і особливостей розвитку горіння; встановлення часу виникнення і розвитку пожежі; пожежонебезпечних властивостей речовин, матеріалів і технологічного устаткування; оцінка протипожежного стану об'єкта до виникнення пожежі; встановлення причинного зв'язку між порушеннями вимог пожежної безпеки, виникненням пожежі і наслідками, що настали; з'ясування умов, засобів і способів гасіння пожежі.

До об'єктів пожежно-технічної експертизи насамперед необхідно віднести обстановку, що склалася на місці пожежі, та осередок пожежі. Крім того, об'єктами експертного дослідження можуть бути: конструктивні елементи будинків і споруд, що піддавалися впливу небезпечних факторів пожежі; залишки згорілих чи частково обгорілих предметів; різне технологічне устаткування і технічні пристрої; різного роду документи, що свідчать про протипожежний стан об'єкта пожежі, небезпечні в пожежному відношенні речовини і матеріали, здатні самозайматися; знаряддя і засоби підпалу і їхні залишки; протипожежна техніка й вогнегасні засоби; предмети зі слідами горючих рідин. Тому з метою більш якісного експертного дослідження слід забезпечити можливість огляду місця події експертом. Для цього метою пожежно-технічну експертизу слід призначати на початковому етапі розслідування.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, може виникнути необхідність у призначенні й інших видів судових експертиз. Найчастіше поряд із пожежно-технічною та криміналістичними експертизами призначаються: експертиза речовин, матеріалів і виробів, електротехнічна, металографічна, технологічна, будівельно-технічна, судово-медична, товарознавча, судово-бухгалтерська, судово-психіатрична та інші види судових експертиз.

У **загальних висновках** дисертації викладено підсумкові результати дослідження у їх співвідношенні із поставленою загальною метою і конкретними завданнями. Зокрема зазначається:

– методика розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, повинна охоплювати всі злочини, в механізмі яких існує пожежа (ці злочини мають спільну з криміналістичної точки зору рису: наслідки дії небезпечних факторів пожежі на елементи навколишнього середовища і, відповідно, схожість основних положень методики їх розслідування);

- злочини, пов'язані з пожежами, повинні бути класифіковані залежно від характеру дій винної особи, а також мотиву і мети злочину та їх відповідних ознак;
- поряд із розробкою загальної методики розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами (основ методики), можливою і практично обумовленою є й розробка методик розслідування залежно від класифікаційних груп злочинів та особливостей об'єкта пожежі;
- криміналістична характеристика повинна враховувати особливості класифікаційних груп злочинів, пов'язаних з пожежами, і містити відомості про причину пожежі, спосіб вчинення і приховування злочину, типові сліди, особу злочинця і потерпілого;
- аналіз та оцінка первинних матеріалів щодо факту пожежі повинні ґрунтуватися на таких ознаках пожежі, які характеризують злочинне діяння (стосуються причини пожежі або характеризують наслідки пожежі), що визначає характер типових слідчих ситуацій;
- тактичні завдання розслідування злочинів зазначеної категорії полягають у встановленні насамперед: обставин, що передували пожежі; обставин виникнення і розвитку пожежі; обставин, що склалася після пожежі;
- особливості тактики проведення слідчих дій обумовлюються перш за все особливостями механізму вчинення класифікаційних груп злочинів, пов'язаних з виникненням пожеж (елементами їх криміналістичної характеристики).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Колесніков В.В. Деякі особливості порушення кримінальної справи за фактом пожежі // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1999. Спеціальний випуск у чотирьох частинах. – Ч. 3. – С. 216 – 221.
2. Колесніков В.В. Про уточнення термінології, яка використовується у кримінальному та кримінально-процесуальному кодексах стосовно злочинів, пов'язаних з пожежами // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. Спецвипуск. – С. 192 – 195.
3. Колесніков В.В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 27. – С. 48 – 52.
4. Колесніков В.В. Криміналістична характеристика в структурі методики розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами // Право і безпека. – 2004. – Т.3. - №4. - С.78 – 80.
5. Колесніков В.В. Деякі питання розслідування пожеж // Актуальні проблеми в дослідженнях молодих вчених. – Вип. 2. – Харків. – 1997. – С. 52 – 55.
6. Колесніков В.В. Про компетенцію органів державного пожежного нагляду як органів дізнання у справах про пожежі // Актуальні проблеми в дослідженнях молодих вчених. – Вип. 3 – 4. – Харків. – 1997. – С.160 – 164.

7. Колесніков В.В. Класифікація та криміналістична характеристика пожеж // Актуальні проблеми в дослідженнях молодих вчених. Матеріали науково-практичної конференції молодих учених Університету внутрішніх справ. – Вип. 1 – Харків. – 1996. – С.87 –88.

АНОТАЦІЇ

Колесніков В.В. Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004.

Дисертація являє собою комплексне наукове дослідження проблем розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами. У роботі міститься низка теоретичних положень і практичних рекомендацій, які сформульовані з урахуванням особливостей чинного законодавства України, механізму злочинів, пов'язаних з пожежами, практики їх розслідування, і мають елементи наукової новизни.

У дисертації розроблено криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних з пожежами, вдосконалено криміналістичну характеристику злочинів цієї категорії. Розглянуто особливості діяльності органів Державного пожежного нагляду у справах про злочини, пов'язані з пожежами. Досліджено особливості аналізу та оцінки первинного матеріалу в стадії порушення кримінальної справи, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, відповідні їм завдання розслідування і комплекси слідчих та інших дій. Сформульовано рекомендації щодо особливостей підготовки та проведення основних слідчих дій.

Ключові слова: методика розслідування, пожежна безпека, пожежа, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, підпал, криміналістична характеристика злочинів.

Колесников В.В. Расследование преступлений, связанных с пожарами – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2004.

Диссертация представляет собой комплексное научное исследование проблем расследования преступлений, связанных с пожарами. В работе содержится ряд теоретических положений и практических рекомендаций, которые сформулированы с учетом особенностей действующего законодательства Украины, механизма преступлений, связанных с пожарами, практики их расследования, и имеют элементы научной новизны. В работе проанализированы и уточнены понятия пожарной безопасности, пожара, поджога, нарушения установленных законодательством требований пожарной безопасности.

Разработана криминалистическая классификация преступлений, связанных с пожарами. За основу классификации принят характер вины лица, совершившего преступления, поскольку вина определяет специфику деяния (поведения) лица во время совершения преступления, что в свою очередь определяет возникновение характерных следов преступления. Именно эти обстоятельства имеют криминалистическое значение, поскольку выявление определенного набора следов указывает на характер преступления:

поджог или нарушение правил обращения с источниками повышенной опасности. На этом основании преступления, связанные с пожарами, подразделяются на две группы.

К первой группе отнесены преступления, где огонь, как средство причинения преступного вреда применяется преступником умышленно (преступления, совершаемые путем поджога). Анализ диспозиций составов таких преступлений дает основания к выводу, что они имеют разную преступную цель, которая может быть использована в качестве дополнительного основания классификации.

Ко второй группе отнесены неосторожные преступные деяния, связанные с нарушением правил безопасного обращения с источниками повышенной опасности, вследствие чего возникает пожар. Эти преступления, в свою очередь, подразделяются на две подгруппы: а) преступления, связанные с нарушением правил безопасного обращения с открытым огнем или с устройствами, которые могут вызвать возгорание; б) преступления, связанные с нарушением правил безопасного обращения с другими источниками повышенной опасности, которые могут вызвать пожар.

Рассмотрена структура и содержание криминалистической характеристики преступлений, связанных с пожарами. На основании того, что следы, которые характеризуют пожар, как естественное явление, имеют единую природу происхождения и присущи всем преступлениям, сделан вывод о том, что целесообразна разработка единой криминалистической методики расследования пожаров, а на ее основе возможна разработка внутригрупповых методик расследования в зависимости от классификационных групп и особенностей объекта пожара.

Обосновано положение о том, что криминалистическая характеристика преступлений данной категории должна включать наиболее значимые элементы, такие, как способы совершения преступления, причины возникновения пожара, характерные следы, данные о личности преступника, потерпевшего и мотивах.

Рассмотрены особенности деятельности органов Государственного пожарного надзора Украины по делам о преступлениях, связанных с пожарами. Исследованы особенности анализа и оценки первичного материала в стадии возбуждения уголовного дела, рассмотрены типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования и соответствующие им комплексы следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий.

Проанализированы обстоятельства подлежащие доказыванию, определены основные тактические задачи расследования. Сформулированы рекомендации относительно особенностей подготовки и производства основных следственных действий.

Ключевые слова: методика расследования, пожарная безопасность, пожар, нарушения установленных законодательством требований пожарной безопасности, поджог, криминалистическая характеристика преступлений.

Dissertation for seeking a Candidate of Sciences in Law degree by specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Sciences. – National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2004.

The dissertation is a complex scientific research of problems of investigation of crimes associated with criminal fires. A number of theoretical provisions and practical recommendations with elements of scientific novelty are included, which are formed taking in account particularities of the current legislation of Ukraine, modus operandi and practice of investigation of crimes associated with criminal fires.

The criminalistics classification of crimes associated with criminal fires is developed, the criminalistics characteristics of the crimes of mentioned category is improved. Particularities of the activities of the State Fire Supervision Agencies while dealing with crimes associated with criminal fires are considered. Particularities of analysis and evaluation of preliminary materials about the crimes of the mentioned category at the stage of filing a case; typical investigative situations of the initial stage of investigation and corresponding tasks of investigation and complexes of investigative and other actions are researched. Recommendations on particularities of the main investigative actions preparation and conduct are formed.

Key words: methods of investigation, fire security, criminal fire, violation of legally enacted rules of fire security, arson, criminalistics characteristics of crime.

Відповідальний за випуск – В.І. Гаєнко